

कपिलधाम माहात्म्य (लोकलयमा)

रचयिता
प्रा. डा. विष्णुराज आत्रेय

महर्षि कपिलको मूर्ति, कपिलधाम

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu Collection

कपिलधाम माहात्म्य (लोकलयमा)

रचयिता
प्रा. डा. विष्णुराज आत्रेय

प्रकाशक
कपिल आरोग्य मन्दिर
कपिलधाम, कपिलवस्तु

मूल्य रु. ५०/-

कृति	:	कपिलधाम माहात्म्य
रचना	:	प्रा. डा. विष्णुराज आत्रेय
वर्ष	:	वि.सं. २०७१ साल अक्षयतृतीया
संस्करण	:	पहिलो
प्रति	:	१०००
सर्वाधिकार	:	लेखकमा
आवरण सज्जा	:	ज्योति खतिवडा
टंकण	:	सविता श्रेष्ठ
मुद्रक	:	हाईडल प्रेस प्रा.लि. डिल्लीबजार, काठमाडौं फोन नं. : ०१-४४३९८१२
प्रकाशक	:	कपिल आरोग्य मन्दिर कपिलधाम कपिलवस्तु

Kapiladhama Mahatmya

By

Prof. Dr. Vishnu Raj Atreya

2014 A.D.

Price Rs. 50/-

माहात्म्यको माहात्म्य

डा. विष्णुराज आत्रेय

कपिल आरोग्य मन्दिर कपिलधामले मलाई कपिलधामको माहात्म्य लेखिदिने काम अन्हायो । यस क्षेत्रका ऐतिहासिक, धार्मिक तथा पुरातात्विक क्षेत्रको चिनारीका लागि यो अत्यन्त आवश्यक कुरा थियो, जो अहिलेसम्म भएको थिएन ।

माहात्म्यको संकलन संयोजन तथा यसको उठान बैठान कसरी गर्ने भन्ने बारे धेरै ऊहापोह गरे । रामायण, महाभारत, श्रीमद्भागवत, वारह पुराण, सांख्यदर्शन, सौन्दरनन्द, बुद्धचरित, जातको कथा एवं स्थानीय जनश्रुति र अनुश्रुतिहरूको श्रवण मनन अध्ययन र संकलन पश्चात् हाललाई यस रूपमा यो कपिलधाम माहात्म्य तयार भएको छ । यही नै यस माहात्म्यको समग्रता हो भन्न मिल्ने स्थिति भने अझै छैन । यसमा अझ परिष्कार तथा प्रतिसंस्कारहरू यथासमय यथास्थान हुँदै जानेछन् यो त नयाँ कार्यको एउटा थालनी मात्र हो ।

कौशिक विश्वामित्र, महर्षि वाल्मीकि, महर्षि कपिल, महर्षि याज्ञवल्क्य, महारानी जानकी, राजकुमार कुश-लव आदि यसै नेपाली माटोका पौरखी व्यक्तित्व हुन् । यिनको अध्ययन प्रचार, प्रसार तथा ऐतिहासिक पुरातात्विक महत्त्वको स्थान तथा यस सम्बन्धी जनश्रुति एवं अनुश्रुतिको संरक्षण गर्नु हाम्रो प्रमुख कर्तव्य हो । कपिल आरोग्य मन्दिरले थालेको यो प्रयास अत्यन्त सन्तुष्टिपूर्ण छ यसमा सहयोगी बन्न पाएकोमा मैले आफूलाई भाग्यशाली ठानेको छु ।

यसको लेखन अयोध्याको सरयू निकुञ्जमा भएको हो । त्यहाँ रहँदा मलाई शान्त, सुखद आवास र सहयोग सुभाष एवं आशीर्वचन प्रदान गर्नुहुने अनन्तश्री विभूषित स्वामी रघुनाथ देशिकजी महाराजप्रति हार्दिक कृतज्ञता जाहेर गर्दछु ।

यस कृतिको प्रकाशनमा सहयोग पुऱ्याउने कपिल आरोग्य मन्दिर अत्यन्त छोटो समयमा धेरै नै छिटो माहात्म्यको टंकण गरिदिने सविता श्रेष्ठ तथा मुद्रण गरिदिने पाण्डुलिपि परिवार तथा यसका डाइरेक्टरद्वय श्री गोपाल प्रसाद ढकाल तथा श्री ठाकुर बेल्वासे ज्युले लाउनु भएको गुन बिसर्न सकिन्न । सबैलाई याथायोग्य धन्यवाद ।

सबैको जया होस् ॥

आर्याविहार, आनन्दबाग, कपिलवस्तु ।

१०४-अरनिको मार्ग, बत्तिसपुतली (पूर्व) काठमाडौँ ।

फोन नं. ०१-४४७३५२५

आशीर्वचन

अनन्तश्रीविभूषित
स्वामी रघुनाथ देशिक महाराज जी

कपिलवस्तुमा कपिलधामको संरक्षण प्रचार प्रसारका साथै महायोगी कपिल सम्बद्ध योग सांख्य दर्शन आदिको अध्ययन अनुसन्धानको समेत पुनीत उद्देश्य लिएर त्यहाँका समाजसेवी तथा धार्मिक जनसमुदायद्वारा कार्य प्रारम्भ गरिएको थाहा पाउँदा मलाई सान्दै खुशी लाग्यो ।

यस माहात्म्यमा कपिलवस्तुमा महायोगी महर्षि कपिलको मूलधाम कहाँ हो ? कपिलले शाक्यहरूको कुलगुरुत्व स्वीकार गरेपछि आफ्नो कुटी कहाँनिर बनाए ? शुद्धोदन र तिनका पुर्खाहरूको उपनाम शाक्य कसरी रह्यो ? यसका साथै बौद्ध दर्शन कपिलको सांख्य दर्शनबाटै विकसित दर्शन हो जस्ता कुराहरूको दिग्दर्शन छ । नेपालका वरिष्ठ विद्वान तथा साहित्यकार प्रखर राष्ट्रिय चिन्तक तथा अनवरत साधनारत प्रो. डा. विष्णुराज आत्रेयले ठूलो सोध, खोज र परिश्रम साथ तयार गरेका कपिलधाम माहात्म्यले महर्षि कपिलको समग्र अध्ययन कपिलधामको महत्त्व प्रतिष्ठापन साथै कपिलवस्तु सम्बद्ध शंका उपशंकाको पनि समाधान दिने मलाई लागेको छ ।

कपिलधाम र अयोध्याधामको सम्बन्ध पुरातन छ । अयोध्याका वशिष्ठ र अरुन्धती कपिलका दिदी भिनाजु हुन् भने कपिलवस्तु सिङ्गीघाटका शान्ता र श्रृङ्गी ऋषि श्रीरामका दिदी भिनाजु तथा वाल्मीकि आश्रममा जन्मेका जानकी पुत्र कुश र लवका फुपु फुपाजु हुन् । डा. आत्रेयले नेपालको अमूल्य ग्रन्थरत्न अवधी भाषामा लिखित सिङ्गीघाट महाकाव्यमा यसबारे धेरै कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । कपिलधामका धर्मप्राण, राष्ट्रियता र समाजसेवामा समर्पित व्यक्तिहरू तथा यस कपिलधाम माहात्म्यका रचयिता विद्वान डा. आत्रेयमा साधुवाद ।

जय श्रीसीताराम ।

श्रीपीठम् चैरिटेबिल सेवा ट्रष्ट
श्री सरयु निकुञ्ज, रामकोट
अयोध्या उ.प्र.भारत

कपिलधाम माहात्म्य

(प्रथम सर्ग)

ब्रह्माजीको इच्छा भयो जगत सृष्टि गर्न
एउटै देह दुईटा भयो नर-नारी वर्ण ।१।

नर स्वायम्भुव मनु नारी शतरूपा
सुखी थिए दुवैजना सुकीर्ति सुरूप ।२।

आकूति र देवहूति प्रसूति तीनकन्या
प्रियव्रत उत्तान पाद दुई छोरा धन्य ।३।

रुचि प्रजापति साथ आकूतिको विहे
देवहूति माहिली हुन् कर्दम लाई दिए ।४।

दक्ष प्रजापतिसँग प्रसूतिको बिहा
तिनकन्या दुईपुत्र जगतको लीला ।५।

एकदिन एकान्तमा कुरा गर्न लाई
कर्दमले बोलाउँछन् देवहूतिलाई ।६।

वस प्रिय तिमिलीलाई एकथोक भन्छु
पुत्र प्राप्ति हुँदासम्म म साथमा बस्छु ।७।

वानप्रस्थी बन्नुपछि छोरा हुर्केपछि
गृहस्थीको काम पुरा वंश बढेपछि ।८।

काम धाम कयै नहुँदा बुढो हेला हुन्छ
वज्रभन्दा कडा वचन तिनले सुन्नु पछि ।९।

कलेजीमा बिइयो भने वचनको बाण
त्यसको बाधा शान्त गर्ने मलम छैन जान ।१०।

युवावस्था स्वर्ग हुन्छ वृद्धावस्था नर्क
उठ बस गर्न सम्म पनि हुन्छ कष्ट ।११।

सुखका नै गहना हुन् छोरा र बुहारी
दयाशून्य सिख्रो रूख के मिल्नु छहारी ।१२।

यति भनी कर्दमजी देवहूतिलाई
ध्यानमग्न भई बसे संझी हरिलाई ।१३।

कला, अनसूया, श्रद्धा, हविर्भू र गति
क्रिया, छ्याति, अरुन्धती छोरी नऊ ओटी ।१४।

जन्मेपछि आमा देवहूति धन्य भइन्
वंश वृद्धि हुने भयो भन्दै दङ्ग परिन् ।१५।

ऐलेजस्तो जनसंख्या बढेको थिएन
कन्या विनु सृष्टि बढ्ने उपायै थिएन ।१६।

छोरा भन्दा छोरी बढ्नु भन्ने हुन्थ्यो चाह
जुन घर छोरीइ छैनन् लक्ष्मीको अभाव ।१७।

छोरीहरू विहे भई वरसाथ जान्छन्
एकाघरको रहन-सहन अर्को घर लान्छन् ।१८।

भाषा-भेष संस्कारमा परिष्कार हुन्छ
छोरीबाटै समाजको परिवर्तन हुन्छ ।१९।

छोरी नै हो गृहस्थको जान्नु मूल मर्म
अगतिली छोरी भए नष्ट कुल-धर्म ।२०।

छोरो भन्नु बाहिरको वार धान्ने किलो
छोरी नै हो गृहस्थीको भित्री जेथा-जिलो ।२१।

बुहारी नै गृहस्थीको सह भनी जान्नु
असल परे श्री सम्पत्ति बढ्दै गयो मान्नु ।२२।

असहकी छोरी परे घरको सह गयो
स्वर्गतुल्य गृहस्थी त्यो जान्नु नर्क भयो ।२३।

नवैकन्या हुर्केबढे विहा गर्ने बेला
भएपछि योग्य वर पर्न गए फेला ।२४।

मरीचीलाई कला अत्रिलाई अनसूया
अङ्गिरालाई श्रद्धा क्रतुलाई छोरी क्रिया ।२५।

पुलस्त्यलाई हविर्भू र पुलहलाई गति
भृगुलाई ख्याति भइन् अथर्वालाई शान्ति ।२६।

वशिष्ठलाई अरुन्धती विहे गरिदिए
राम्रो वर भेटिदामा दुवै दङ्ग थिए ।२७।

कर्दम र देवहूति धर्मात्मी हुँदा
विष्णु आफै गर्भभिन्न बास गरिदिँदा ।२८।

दिव्यरूप पुत्र जन्मे देवहूतिलाई
कपिल भो नाम तिन्को धन्य बाबा-माई ।२९।

स्वयं थिए ती कपिल नारायण रूप
कर्दमले थाहा पाए गरे स्तुति खुप ।३०।

पालीताली हुर्काएको गुतुमुने छोरो
आँगनमा खेल्ने देख्दा तिन्को इच्छा पुग्यो ।३१।

एकदिन पत्नीलाई गृहस्थीको जिम्मा
लगाएर कर्दमजी पसे आफू वनमा ।३२।

देवहूति घरै बसिन् कर्दमले छोड्दा
अनाथ त्यो छोरो छोडी सुख छैन मर्दा ।३३।

तेल-पानी न्यानो-तातो गरेर स्याहारिन्
स्नेह शिक्षा दिइकन छोरा ठूलो पारिन् ।३४।

ती कपिल नारायण अवतार थिए
आमालाई दर्शनको दिव्यज्ञान दिए ।३५।

पृथ्वी, जल, तेज, वायु, आकाश यी पाँच
पञ्च महाभूत भनी चिनिन्छन् यी खास ।३६।

गन्ध, रस, रूप, स्पर्श, शब्द यिनी पाँच
पञ्च महाभूतका यी गुण भनी जाँच ।३७।

नाक, जिब्रो, आँखा, छाला, कान ज्ञान निम्ति
हात, खुट्टा, बोली, लिङ्ग, गुदा, कर्म निम्ति ।३८।

यिनी दसओटा जान्नु बाहिरी इन्द्रिय
मन, बुद्धि, चिन्ता, अहं, यी भित्री इन्द्रिय ।३९।

यिनी साथ प्रकृति र पुरुषलाई जोड्नु
जम्माजम्मी छब्बीस तत्व हुन्छन् भनी बुझ्नु ।४०।

काम, क्रोध, लोभ, मोह, विषय विकार
यिनैबाट उत्पन्न भो घोर अहंकार ।४१।

विषय हो बोक्ने कुरो यसलाई छोड्नु
त्यसका भित्र तत्व हुन्छ गुदी मात्र रोज्नु ।४२।

गुदी छोडी बोक्रामा नै जिन्दगी नहाल
संसार यो बन्धन हो गर यसको ख्याल ।४३।

बन्धन हो भनेपनि च्यात्तै छोड्न हुन्न
कर्कलीको पानी जस्तै त्यसमा भिज्नु हुन्न ।४४।

भोगे पनि नभोगे भैं गरी बस्नुपर्छ
अनि मात्र मनुष्यलाई साँचो मुक्ति मिल्छ ।४५।

आमा देवहूतिलाई सांख्य तत्व ज्ञान
कपिलले दिएपछि हट्यो अभिमान ।४६।

आमासँग विदा भए ज्ञान दिएपछि
विदा गरिन् छोरेलाई तत्व खुलेपछि ।४७।

अगस्तिले जल पिउँदा समुद्र सुकेको
जताततै बलौटो र बगर बनेको ।४८।

बालुवाको ढिस्को काहीं काहीं भेट्छन् खाडल
काहीं भेट्छन् खारा पानी खाने छैन जाँगर ।४९।

हिँड्दा हिँड्दै थाकिसके मन थिर छैन
राम्रो कुनै ठाउँ खोज्छन् ती तपस्या गर्न ।५०।

कपिलमूनि आइपुगे उहिलेको अयोध्या
अब कता लागौं भन्ने मनमा भो चिन्ता ।५१।

श्रीवशिष्ठ अरुन्धती भिनाजु र दिदी
हिँडे तिनकै सल्लाहले लक्ष्य मनमा लिई ।५२।

त्यहाँबाट उत्तर पूर्व दिशातिर लागे
पहाडको दृश्य देख्दा मनमनै रमाए ।५३।

आहा कति राम्रो रैछ यो पर्वत फेंदी
यतै कतै समाधीमा बस्नुपर्ने हो कि ! ।५४।

एउटा ठूलो सुरुङ् देखे जमिन फाटेर
त्यो बनेको थियो पसे त्यसमै आँटेर ।५५।

भिन्नभिन्नै पर पुगे गुफा सकिदैन
बलौटो र ढुङ्ग्यान जस्तो त्यहाँ केही छैन ।५६।

धेरै तल गएपछि सम्म ठाउँ आयो
त्यहीँ बसी तपस्यामा रम्न मन लाग्यो ।५७।

कपिलजी स्वयं थिए हरिका अउतार
सृष्टि गरे आफैँ त्यहीँ सुनौलो संसार ।५८।

रन-वन रम्ने मन चौर छ हरियो
जल कल-कल गर्ने खोलो छ बगेको ।५९।

सम्म ठाउँ भुम्म एउटा वटवृक्ष थियो
त्यहीँ बसे तपस्यामा दुई आँखा चिम्लियो ।६०।

समाधिमा बस्दा आफैँ प्राण गति रुक्छ
हजार हजार वर्षसम्म पनि मान्छे टिक्छ ।६१।

कति जुग फेरिइन्छन् अतोपत्तो हुन्न
समाधिमा रम्नेलाई काल-गतिले छुन्न ।६२।

कपिल बसे समाधि कसे सुरम्य त्यो ठाम
पवित्र बन्यो कपिल ऋषिको दिव्य त्यो धाम ।६३।

कपिल नाम त्यो पुण्य ठाम कपिल धाम भनिन्छ
त्यसको बयान यो पहिलो सर्ग यहीं नै सकिन्छ ॥६४॥

कपिल ऋषि आमा देवहृतिलाई उपदेश दिन्छन्

द्वितीय सर्ग

अजुध्यामा इक्ष्वाकुको वंश फैलिदाँमा
त्यही वंशमा राजा भए श्री सगर नामा ।१।

रानी थिए दुईओटी वैदर्भी र शैव्या
राजा रानी कैलाशमा गर्छन् तप दिव्य ।२।

तपस्याले आशुतोष जब खुशी भए
सन्तानको इच्छा थियो वर माग्न पुगे ।३।

अनुकूल वर मिल्ने समय थिएन
तर वर मिल्ने थियो नमिली रहेन ।४।

शिव भन्छन्- शैव्याबाट होला एउटै पुत्र
वैदर्भीको गर्भबाट साठी हजार पुत्र ।५।

वैदर्भीका पुत्र जन्मे जो साठी हजार
वीर बली हुँदा तिनमा बढ्यो अहंकार ।६।

हामीलाई संसारमा जित्न सक्ने को छ
शत्रु धुलो पिठो पाछो टिक्न सक्ने को छ ।७।

सगर राजा पत्नीका साथ तपस्यामा

सगरले ती छोरालाई एकदिन बोलाए
अश्वमेध यज्ञविधि आफैले सिकाए । ८।

यी छोरालाई वीरताको घमण्ड छ भने
अश्वमेध यज्ञ गर्दा त्यो सफल हुने ।९।

राजा सगरले थाले गर्न अश्वमेध
चक्रवर्ती राजा हुने आकांक्षा लिएर ।१०।

घोडा फुक्यो विश्वयात्रा गर्न निम्ति जब
पछि लागे साठी हजार रक्षक भई तब ।११।

जसले घोडा समात्दछ वीरता देखाई
त्यससँग लडी लिन्छन् त्यो घोडा फुकाई ।१२।

विश्व परिक्रमा गरे घोडा रोकिएन
अयोध्याको उत्तर पूर्व पुगे बास बस्न ।१३।

अब हामी राजधानी नजिकमा आयौं
घोडा रोक्न खोज्नेलाई युद्धमा हरायौं ।१४।

बुबाज्युको पुरा हुन्छ अश्वमेध यज्ञ
साठी हजार सगरका पुत्र भए दंग ।१५।

खानपिन गरिकन सुस्ताउन लागे
उता घोडा चरिरा'थ्यो तिनले हेरिरा'थे ।१६।

अश्वमेध यज्ञको त्यो सेतो घोडा जङ्गी
एकाएक अल्पिनगो भयो रसभङ्गी ।१७।

अधि मात्र त्यहीं थियो अहिले हेर्दा छैन
यता सोध्छन् उता खोज्छन् देखे कोही भन्दैन ।१८।

राजधानी पुग्ने बेला अल्पिनगो घोडा
यज्ञ पुरा हुने थियो अङ्किनगो रोडा ।१९।

विना घोडा लावा-लस्कर रित्तै फर्किगयो
राजा सगरलाई अब पर्नु पिर पयो ।२०।

सगरले छोरा रित्तै फर्किएको देख्दा
एकाएक बोली बन्द भयो परे मुर्छा ।२१।

ओख्तो-मूलो गरेपछि ती होसमा आए
छोराहरू अधि राखी तिनी भन्न थाले ।२२।

आफै थियौ साठी हजार त्यसैमाथि सेना
एउटा घोडा रक्षा गर्ने उपती भएन ।२३।

जाओ अब फेरि पनि त्यसै ठाउँ तिमि
खोजी ल्याओ घोडालाई पुगी अकाश-जिमी ।२४।

साठी हजार सगर पुत्रलाई कपिल ऋषिको शाप
फेरि त्यही सगर पुत्र घोडा खोज्न गए
कपिलको धाम थियो तिनी जहाँ पुगे ।२५।

एउटा ठाउँ देखे तिनले पृथ्वी फुटेको
भङ्गालो छ सानु सानु क्यै पर पुगेको ।२६।

यसैभित्र हाम्रो घोडा गयो कि त भन्दै
तलतलै पुगे तिनी बाटो खन्दै खन्दै ।२७।

जाँदा जाँदा परै पुगे सम्म ठाउँ देखे
फलफूल लटरम्म उपवन भेटे ।२८।

हरियाली छाएको छ चौरमा टल्न
मृग जोडी पागुर लाउँछन् अघाएर डम्म ।२९।

पिपलको फँदीमा छ एउटा दिव्य वेदी
त्यही फँदीमा बसेका छन् एकजना ऋषि ।३०।

दुवै आँखा चिम्लिएका समाधिमा मग्न
एकान्तको साधनामा ती मूनि संलग्न ।३१।

केही पर चरिरा'को देखे तिनले घोडो
अर्को कोही यहाँ छैन यही लट्टेले चोर्‍यो ।३२।

यही छली जोगी रैछ हाम्रो घोडा चोर
आँखा चिम्ली नक्कल पारी बसेको छ हेर ।३३।

‘ए जगल्टे ? किन तैले घोडा चोरी ल्याइस्
बुबाज्युको अश्वमेध यज्ञ विघ्न पारिस् ।३४।

विचरा ती ऋषिलाई अपगाल आयो
गर्नु गाँस्नु केही छैन त्यसै बात लाग्यो ।३५।

थिए तिनी कपिल मूनि समाधि बसेका
तपोभङ्ग भयो जब साह्रै रिसाएका ।३६।

ऋषि भन्छन्- ‘नबुझेरै जथाभावी बोल्छौ
विवेकमा आगो लाग्यो मतिभ्रष्ट बन्छौ ।३७।

एकान्तमा तप गर्थे दुष्टता देखायौ
सगर पुत्र ? बेथ्यै मलाई चोर दोष लायौ ।३८।

ए मूर्ख हो ? तपस्वीलाई घोडाको के काम
पृथिवीलाई भारी भयौ बाँच्नुको के काम ।३९।

दण्ड-कुण्ड भोग्नै पर्छ पाप गरेपछि
प्रायश्चित्त गर्ने पर्छ कसुर भएपछि ।४०।

जस्तो कर्म गर्छ मान्छे उस्तै फल मिल्छ
करेलाको बिऊ रोप्यौ आँप काहाँ फल्छ ।४१।

साठी हजार तिमीहरू यिनै रुखमाहा
चमेरा भैं भुण्डिरहे प्रेतरूप नामा ।४२।

तिमी यहाँबाट अब डग्न पाउँदैनौ
प्रेत योनिबाट अब मुक्ति पाउँदैनौ ।४३।

साठी हजार सगर पुत्र प्रेत भई बसे
सबै छोर अलप हुँदा राजा दुःखी भए ।४४।

अघि सम्म घोडा मात्रै हराएको थियो
अहिले भने छोरै छैनन् क्या बिजोग भयो ! ।४५।

आफ्नो कर्म अनुसार फल भोग्छौं हामी
धर्म गर्ने स्वर्ग जान्छ पापी नर्कगामी ।४६।

राजा सगर बिलखबन्द पयो ठूलो सोक
रातैदिन चिन्ता बढ्यो यही भो महारोग ।४७।

सगरकी अर्की पत्नी रानी शैव्या थिइन्
असमञ्जस नाउँ भा'को पुत्र जन्म दिइन् ।४८।

त्यो त भनै उदण्ड भो निहुँ खोजी खोजी
जनतालाई दुःख दिन्थ्यो कामी लम्पट भोगी ।४९।

प्रजाले त रुचाएनन् सान्है थियो क्रूर
सगरले धपाई दिए त्यस दुष्टलाई दुर ।५०।

सिपी भित्र मोति हुन्छ हिलैमा कमल
बाबु दुष्ट भएपनि छोरो भो असल ।५१।

नाती जन्म्यो अंशुमान सुशील र शान्त
सगरले तिनलाई भने पारेर एकान्त- ।५२।

‘नाती अंशुमान ? तिमी वंशका हौ रत्न
तिम्रो बाबु दुष्ट निस्क्यो व्यर्थ सबै यत्न ।५३।

जनताले रुचाएनन् देश छोड्न लाएँ
दुःखी थिएँ नाती जन्म्यौं बल्ल शान्ति पाएँ ।५४।

साठी हजार तिम्रा काका प्रेत रूप भए
अश्वमेध यज्ञ विधि अपुरा नै रहे ।५५।

नारदले दिएका छन् मलाई सुराकी
यहाँबाट उत्तर लाग नजिक पहाडी ।५६।

पृथ्वी फट्दा सुरुङ्ग जस्तो प्वाल बनेको छ
कपिलको धाम त्यहाँ घोडा बसेको छ ।५७।

कसैपनि ऋषिलाई प्रसन्न पारेर
काम फत्ते गरी आउ जुक्ति लगाएर ।५८।

हजुरबाको आज्ञा पाई नाती बांटा लागे
खोज्दै आए कपिल धाम आश्रममा आए ।५९।

ऋषि सामु पुगी तिनी शरणमा पछिन्
बिन्तिभाउ गरिकन तिनलाई खुशी पार्छन् ।६०।

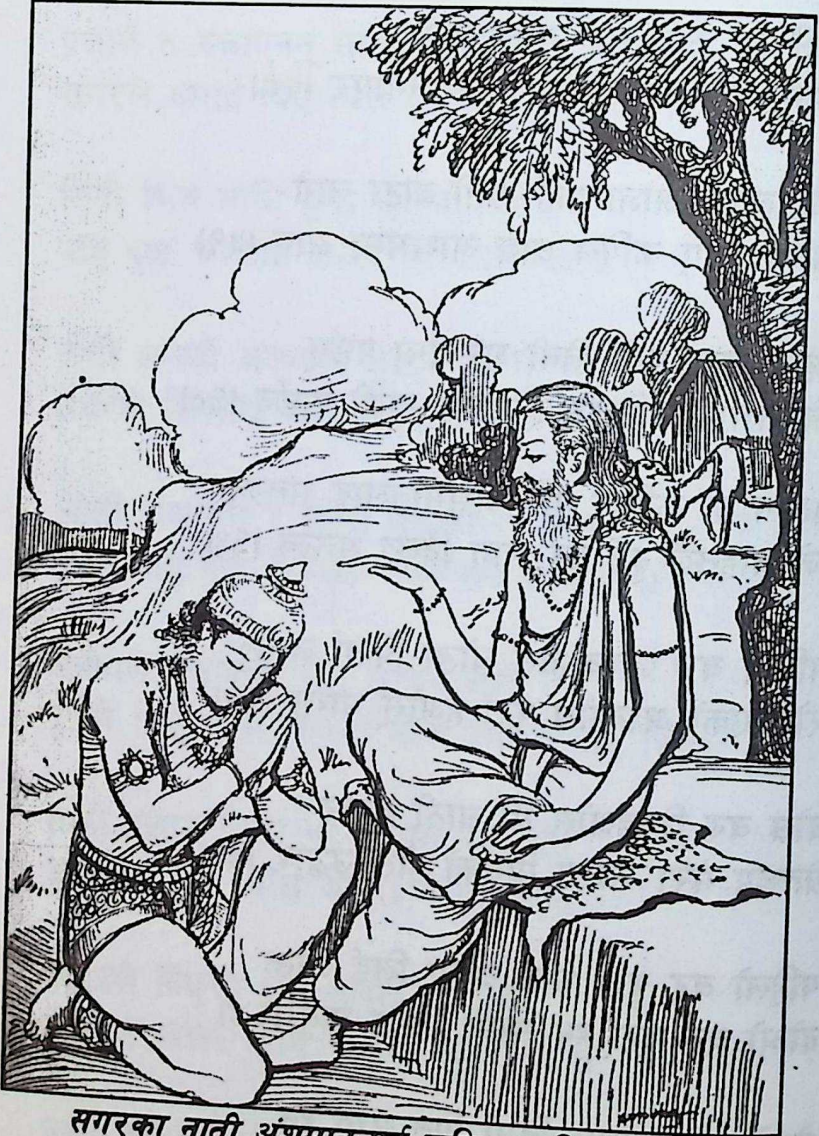
प्रसन्न ती कपिल मुनि अंशुमानलाई भन्छन्-
'जे चाहन्छौ दुई वर माग दिन्छु भन्छन् ।६१।

पहिलो वर प्रदान होस् घोडा फिर्ता लान्छु
रोकिएको अश्वमेध पुरा हओस् मागछु ।६२।

दोस्रो वर दिनुहओस् यी साठी हजार
प्रेतरूप मेरा काका यिनको होस् उद्धार ।६३।

पहिलो वर पुरा भयो घोडा लिई जाऊ
दोश्रो वर पुरा हुन समय लाग्छ बाबु ।६४।

तेश्रो पुस्ता लाग्छ तिम्रा पितृ मुक्त हुन
सान्दै कष्ट हुन्छ बुझ्यौ प्रेत मुक्ति गर्न ।६५।

सगरका नाती अंशुमानलाई कपिल ऋषिको वरदान
नाती होला भगीरथ त्यसले तप गर्दा
स्वर्गबाट गंगा ल्याई आफ्ना पितृ ताल्दा ।६६।

अंशुमान वर पाई घर फर्की आए
अश्वमेध यज्ञको त्यो घोडा साथ ल्याए ।६७।

सगरले चिताएको यज्ञ पुरा भयो
चक्रवर्ती राजा भन्ने किर्ति फैलियो ।६८।

नाती जन्मे भगिरथ धर्मात्मी ज्ञानी
पितृमुक्त गर्छु भन्ने मनभिन्न ठानी ।६९।

हिमालमा गई तिनले तप गर्न थाले
दर्शन दिइन् गंगाजीले यस्तो वर मागे- ।७०।

पहिला प्रथम गंगे हजुरलाई नमस्कार
अब गर्छु मनको कुरा बेली विस्तार ।७१।

हाम्रा पितृ साठी हजार प्रेत भईराका
चमेरा भैं उँधो मुन्टो रूखमा झुण्डिराका ।७२।

हजुरको जल अभिषेक गरेपछि
प्रेत योनि छुट्छन् तिनका कृपा भएपछि ।७३।

गंगे ? अब हजुरलाई पृथिवीमा लान्छु
कृपा रहोस् भक्त माथि सबै पितृ तार्छु ।७४।

भगीरथ राजाद्वारा गंगाजीको प्रार्थना

गंगाजीले पृथिवीमा भर्छु भनेपछि
भगीरथ अघि हिंडे उनी पछि पछि ।७५।

जसले गर्छ भगवानमा सत्य दृढ भक्ति
आफ्नो इच्छा अनुसार हिँडाउने शक्ति ।७६।

जताजता भक्त हुन्छन् उतै भगवान
भक्तका नै वश हुन्छन् देउता सधैं जान ।७७।

स्वर्गबाट जसै ओर्लिन् गंगा धरतिमा
सबैभन्दा पहिलो पाउ पयो हिमालमा ।७८।

कसले थाप्न सक्नु अब गंगाजीको वेग
चारै तिर जलथल प्रलयको दृश्य ।७९।

गंगाजीको प्रवाह त्यो धरतीमा आयो
गोठ, घर, डिंगा-बाच्छा, गाउँ-बेसी बगायो ।८०।

गंगाजीको आज्ञा भयो- शिवजी पुकार
महादेव लाउनेछन् कष्टबाट पार ।८१।

भगिरथ शिवजीको स्तुती गर्न लागे
महादेव दर्शन दिन प्रकट भई हाले ।८२।

उत्तिनै खेरै शिवजीको फुक्यो जटाजूट
वनभुँडी जस्तै केस भाँगिन गो खुब ।८३।

शिवजीले त्यहाँ जसै जटा थापिदिए
गंगाजीका वेगधारा त्यसमै अल्मलिए ।८४।

अल्मलिइन् गंगाजी त शिवकै जटामा
तुर्र-तुर्र खस्न थालिन् अल्भिदै लटामा ।८५।

कपालको राँ प्रमाण एउटा धारालाई
कुल्याउँदै भर्छन् भगीरथ गंगालाई ।८६।

अघि अघि भगीरथ पछि पछि गंगा
दर्शन-स्नान गयो कि त पापबाट चङ्गा ।८७।

गंगाजीको त्यही धारा कपिलधाम आई
कपिल-गंगा नाम भयो पितृ-उद्धारलाई ।८८।

कपिल-गंगा नुहाएर जसले दर्पण गर्छ
भगीरथ राजाले भैं उसले पितृ ताछ ।८९।

गंगाजीको जल लिई पितृ-सेचन गर्दा
मुक्त भए सगरका साठी हजार पुत्र ।९०।

भगीरथजीले ल्याए यहाँ गंगा जब
भागीरथी नाम तिनको प्रसिद्ध भो तब ।९१।

भगीरथजीले गरे जो कूलो प्रयत्न
जीकजोरि प्रसिद्ध भो भगीरथ यत्न ।९२।

राजर्षिं भगीरथ गंगा लिएर कपिलधाम आउँदै

अर्को ठूलो धारा बग्यो हरिद्वार हुँदै
प्रयागको बाटो काशी कलकत्ता पुग्दै ।९३।

गंगा पुग्छिन् समुद्रमा तरेली परेर
त्यहीँ रम्छिन् हरि शेषशायी रूप धरेर ।९४।

नर्तनाचल पर्वतमा रावणले नित्य
प्रदोषमा गर्थे पूजा अभिषेक नृत्य ।९५।

एकदिन जल थाप्दा पानी लुकिगयो
ती पुलस्त्य-नातीलाई अति रिस उठ्यो ।९६।

बाण हाने रावणले पानी भिक्छु भन्दै^१
यिनै कपिल-गंगाबाट पानी गयो उठ्दै ।९७।

अहिले पनि ठाडा भेंडा-मारे भन्ने ठाउँ
गंगाखोला मुहान भनी चिन्छन् सारा गाउँ ।९८।

उहिले त्यहाँ बाणगंगा बग्थिन् त्यसकै चिन्
चिल्ला चिल्ला खोले ढुङ्गा पाइन्छन् है देख्नु ।९९।

कपिल-गंगाकै अंश हो बाण गंगा भन्ने
कपिलधाममै आएर दुवै फेरि मिल्ने ।१००।

बाणगंगा कपिल-गंगाको दिव्य दोभान
दान, स्नान, पान गर्दा मुक्ति मिल्छ जान ॥१०१॥

तृतीय सर्ग

इक्ष्वाकुकै वंशको हो अर्को इतिहास
श्रोताजन सामु गर्छु यो बेली विस्तार ।१।

अजुध्यामा इक्ष्वाकुको वंश बढ्दै गयो
सूर्यवंशी राजा भन्ने विश्वकीर्ति चल्थो ।२।

त्यही वंशमा एउटा राजा दशरथ थिए
तिनओटी रानी सित विहे गरिलिए ।३।

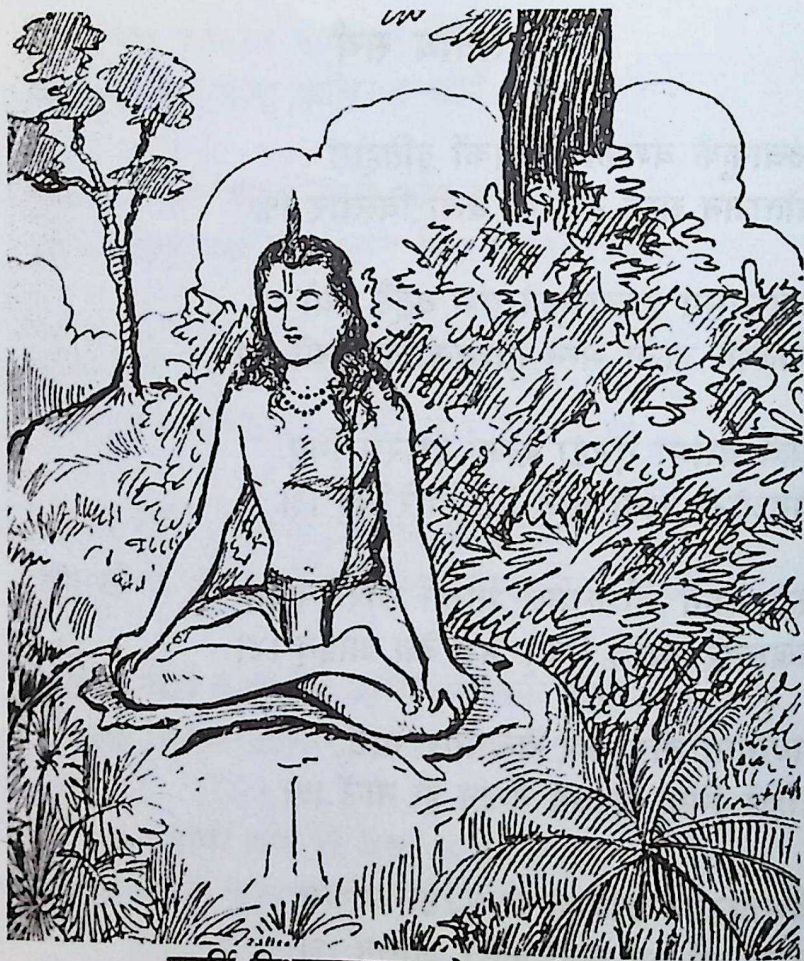
जेठी रानी कौशल्याले शान्ता छोरी पाइन्
लेखान्तर त्यस्तै थियो अङ्ग देश आइन् ।४।

बाणागंगा तीर निर नन्दनगर गाउँ
उहिले थियो उपवन नन्दन हो नाउँ ।५।

विभाण्डक ऋषिको छ एउटा आश्रम
ऋषि गर्थे तप त्यहाँ कसेर आसन ।६।

उर्वशीले भेल गर्दा तपो भङ्ग भयो
नजिकैको तलाउमा ऋषि-वीर्य खस्यो ।७।

त्यही वीर्य पानी पिउने हरिणीले खाई
शक्तिशाली विद्यावन्त सिङ्गी छोरो पाई ।८।

महर्षि विभाण्डकका छोरा श्रृङ्गी ऋषि

विभाण्डकले सिङ्गीलाई पालेर हुर्काए
छोरालाई तप गर्न रेसुङ्गा पठाए ।१।

जस्तो जस्तो लेखान्त छ उस्तै भाग्य बन्छ
सिङ्गी ऋषिसँग शान्ताजीको विहे हन्छ ।१०।

शान्तासँग सिङ्गीको जब विहे भयो
मधुवन, उपवन बस्ने मन भयो ।११।

ऋषि दम्पतीले त्यहीं कुटिया बनाए
मधुवन आश्रमले चिनारी गराए ।१२।

ती लहडी दशरथले शान्ता छोरीलाई
राजालाई सुम्पेका हुन् अङ्ग देश ल्याई ।१३।

त्यही पापले गर्दा अर्को सन्तान भएन
कति तिर्थ व्रत गरे केही सिप चलेन ।१४।

छोरी ज्वाइँ शान्ता सिङ्गी अजुध्यामा ल्याऊ
तिनैबाट पुत्र इष्टि यज्ञ गर्न लाऊ ।१५।

दशरथ तिमिलाई सन्तान हुनेछ
अँधेरो यो कुलमा फेरि सूर्य भुल्किने छ ।१६।

विज्ञको यो सल्लाह भो दशरथलाई
पुरा भयो पुत्र इष्टि शान्ता-सिङ्गी ल्याई ।१७।

विभाण्डक ऋषि थिए नन्द नगरमाहा
सिङ्गी ऋषि जन्मेका हुन् सिङ्गी घाट जाहाँ ।१८।

शान्ता-सिङ्गी बस्ने गर्थे मधुवन ठाउँ
गाई हेर्ने गउचरन गोरूसिङ्गे नाउँ ।१९।

पुत्र इष्टि गरेपछि दशरथलाई
छोरा जन्मे चारओटा खुशी भए भाई ।२०।

कोशीतीर बस्थे ऋषि विश्वामित्र नाम
एकदिन तिनी पुगे श्री अजुध्याधाम ।२१।

राम लक्ष्मण दुई भाई राजपुत्र ल्याए
पढाएर, सिकाएर सुयोग्य बनाए ।२२।

चारैभाईले विहा गरे जनककी छोरी
राम पत्नी सीता भईन् तिनकी जेठी छोरी ।२३।

वनवास जानु पय्यो राम-सीतालाई
लक्ष्मणजी पछि लागे साथ दिनलाई ।२४।

रावणले सीता हय्यो छल गरी वनमा
हनूमान सहायता गर्न पुगे छिनमा ।२५।

रावणको वध गरी राम-सीता आए
अजुध्याका मानिसले अपगाल लाए ।२६।

रावणले बिटुलेकी सीतालाई ल्याए
यी राम त कस्ता रैछन् भन्ने दोष लाए ।२७।

श्रीरामबाट त्यागिएकी सीता वाल्मीकि आश्रममा

रामजीले थाहा पाई सीतालाई त्यागे
लक्ष्मणले वाल्मीकिका आश्रम पुऱ्याए ।२८।

गर्भवती सीता थिइन् जन्मे दुई पुत्र
वाल्मीकिले नाउँ राखी बाँधे रक्षा सूत्र ।२९।

कुश-लव नाउँ भयो जानकीका पुत्र
वाल्मीकिको शिक्षा पाई ती भए विचित्र ।३०।

खप्पिस थिए पुरा पढ्न, लड्न, भिड्न, बोल्न
राम जस्तै थिए तिनी को सक्दथ्यो जित्न ।३१।

अजुध्याको सिंहासनमा राम एकलै बस्थे
सीताजीको वियोगमा ती सधैं पिरिन्थे ।३२।

मुटु बज्र बनाएर गर्थे प्रजा पालन
जे जे पछि सही दिन्थे विधि अनुशासन ।३३।

गृहस्थीलाई यज्ञ गर्दा दम्पती चाहिन्छ
पत्नी त्याग्ने रामलाई त्यो कहाँ पाइन्छ ।३४।

अश्वमेध यज्ञ गर्ने परम्परा थियो
श्रीरामलाई पनि यज्ञ गर्ने इच्छा भयो ।३५।

राजा साथ रानी नभई यज्ञ कर्म हुन्न
सीता नभई अश्वमेध कहिल्यै पुरा हुन्न ।३६।

कुल गुरु वशिष्ठले सुनको उपाय बताए
कलाकार बोलाएर चित्र कोर्न लाए ।३७।

त्यही चित्रका नक्कलमा अक्कल लगाई
शिल्पीलाई आज्ञा दिए मूर्ति कुँदन्लाई ।३८।

सीताजीको मूर्ति बन्यो भव्य सुनै सुनको
प्रतिनिधि सीता थापी यज्ञ चल्यो उनको ।३९।

एउटा ठूलो हृष्टपुष्ट सेतो घोडा आयो
तेल, गाजल, टीका, मुकुट, भल्लरी सुहायो ।४०।

‘अश्वमेध घोडा हो यो विश्वभरि घुम्छ
कुनै वीर भएदेखि बाटो छेके हुन्छ ।४१।

हामी युद्ध गरी आफ्नो घोडा फर्काउँछौं
यज्ञ पुरा गरिकन चक्रवर्ती बन्छौं’ ।४२।

त्यस घोडाका निधारमा यही लेखेको थियो
भरतलाई घोडासँग जाने आज्ञा मिल्यो ।४३।

श्रीरामको अश्वमेध घोडा जब छुट्छ
विश्व परिक्रमा गर्न अधि अधि हिंड्छ ।४४।

त्यसपछि भरतजी छन् सेनाका साथ
हनूमान आदि वीर गर्छन् जय-जयकार ।४५।

पूर्व, दक्षिण, पश्चिम, तीनै दिशा घुमी भ्यायो
अश्वमेध घोडा अब उत्तर तर्फ लाग्यो ।४६।

घुम्दा घुम्दै घोडा पुग्यो जब कपिलधाम
ढुक्क भयो सैन्यदल त्यही भो विश्राम ।४७।

आई पुग्यौं हामी अजुध्या त टाढा छैन
थकाई मेटौं अब भने केही चिन्ता छैन ।४८।

हनूमान आदि वीर साथ साथ गा'का
फररर अजुध्याको छ राज्य पताका ।४९।

वाल्मीकिका आश्रममा कुश-लव थिए
दुवै राम पुत्र राम जस्तै वली थिए ।५०।

अश्वमेधी घोडा पुग्यो जब कपिलधाम
वाल्मीकिको आश्रममा चर्चा धुमधाम ।५१।

कुश-लव दुवै भाईले पनि चर्चा सुन्छन्
घोडा हेर्न जाऔं हामी भन्ने राय गर्छन् ।५२।

सीतासँग विदा लिन्छन् घोडा हेर्न जान
काँधमा छ धनु तिनका ठोक्रामा छ बाण ।५३।

घोडा कसी सवार भई हिंडे दुई भाई
शान्ता फुपुको आश्रम मधुवन आई ।५४।

सिङ्गी घाटको चिसो पानी घोडालाई खुवाए
ती जम्ल्याहा कुश-लव कपिलधाम आए ।५५।

घोडा हेर्न गएका ती घोडा हर्न हैन
भरतका सेनाले त यो कुरा बुझेन ।५६।

हो न हो यी दुवै जना घोडा हर्न आए
भन्ने ठानी सेना तिनी माथि भिड्न लागे ।५७।

आई लाग्ने माथि जाई लाग्नु हो कर्तव्य
यही बुझी कुश-लव गर्न थाले युद्ध ।५८।

हताहती धेरै भयो शत्रुपक्षतिर
को रहेछ बालखैमा पनि यस्तो वीर ।५९।

लड्डा लड्डै जब सबै सेनाहरू थाके
हनूमानजीनै आफैँ तिनका सामु आए ।६०।

‘ए बाबु हो तिमीहरू हौ कसका छोरा
एउटा देख्छु श्याम वर्ण अर्का देख्छु गोरा’ ।६१।

‘सीताका हौ छोरा घर वाल्मीकि आश्रम
घोडा हेर्न आ’का हामी हर्नलाई हैन ।६२।

हामीलाई यी सेनाले लड्न बाध्य पारे
के टिक्दथे विचरा यी छिनभरमै हारे ।६३।

हे वानर तैले पनि निहुँ खोजेको हो कि
भन्दै पुच्छर समाएर पछारिदिन्छन् ती ।६४।

हनूमानले सीता पुत्र भन्ने थाहा पाए
जे गरे’नि केही नबोली सहिदिन थाले ।६५।

कुश-लवले हनूमानलाई रगताम्य पारे
एउटा जङ्गी रूखमा लगी पाता कसी बाँधे ।६६।

यता श्रीरामकै घोडा उता तिनकै छोरा
कस्तो पक्ष लिनु तिनलाई अप्ठ्यारो भो घोर ।६७।

भरतजीले पनि सबै वृत्तान्त थाहा पाए
रथ चढी त्यही ठाउँमा स्वयं तिनी आए ।६८।

आफ्नै दाजुका ती छोरा भतिजा हो नातो
तिनै सँग लड्नु पयो कस्तो पयो फाँसो ।६९।

सीताजीले उता चर्चो बुझिरा'कि थिइन्
हनूमानलाई बाँधे भन्दा तिनी छक्कै परिन् ।७०।

तरी, क्षार, समुद्र जो मलाई भेट्न आयो
दुश्मनको लंकापुरी खरानी तुल्यायो ।७१।

जसले मेरो रामसँग मिलन गरायो
मेरै छोराबाट त्यसले यो फजिती पायो ।७२।

जानकीका मनमा भयो सान्धै ठूलो पिर
रथ चढी लागिन् तिनी कपिलधाम तिर ।७३।

'आमा यस वानरले सान्धै दुःख दियो
म भैं वली कोही छैन भन्ने सेखी थियो ।७४।

बल्भाएर खुट्टा यसका भुईँमा पछायौं
फनफनी पाता कसी रूखमा थेचायौं ।७५।

‘घोडा हेर्न तिमी आ’का त्यसलाई हेर्न हैन
हेरेपछि फिनुपथ्र्यो लड्नु त हुन्थेन ।७६।

फुकाई देओ हनूमानलाई बाँधेको बन्धन
छोडिदेओ घोडा जाऔं बेर भो फर्कन’ ।७७।

आज्ञा पालन गर्नु नै हो पुत्रको त काम
मुक्त पारी हनूमानलाई फिरे आफ्नो ठाम ।७८।

ठेस ला’को औलो रहिरहि छुनाकिन्छ
हल्लिएको दाँतमा नै जिब्रो पुगिरन्छ ।७९।

इक्ष्वाकुका अश्वमेधी घोडा हेर्ने ठाम
त्यसैगरी उहिलेदेखि बन्यो कपिलधाम ।८०।

रामकुमार कुश-लवको त्यो पौरखलाई
विसर्दैन कपिलधाम जुग जुगलाई ।८१।

धुप, धजो, धार दिन्छन् राम कुआँर थान
थारु भाका गाई अभै गर्दछन् बखान ।८२।

भरत र तिनका सैन्य दल बस्थे जहाँ
त्यही ठाउँ हो भर्तापुर अहिले पनि त्यहाँ ॥८३॥

चतुर्थ सर्ग

इक्ष्वाकु वंशी अजुध्यावासी पछिल्ला राजामा
कलिले छोयो मन पानी बन्यो अंशको बण्डामा ।१।

अंशमा लडे आफैमा भिडे जित्नेले हरायो
बलियो गर्छ राज्यको भोग निर्धालाई हरायो ।२।

धर्मलाई होस् वा, कर्मलाई होस् वा, तपस्या निम्तिमा
आश्रय खोज्दै आउँछन् मान्छे हिमाली देशमा ।३।

अवधवासी इक्ष्वाकुवंशी रघुका सन्तति
यही बाणगंगा तीरमा आए सहदै विपत्ति ।४।

कोइरालो अनि सहिजन पनि अगस्ति फूल छन्
जलुका टुसा पेंडार केँवा साग र सब्जी छन् ।५।

कन्द र मूल खोजेर खाने ती शाकाहारीको
शाकका वृक्ष नजिक बस्दा शाक्य नै नाम भो^२ ।६।

^२ अथ तेजस्विसदनं तपः क्षेत्रं तमाश्रमम् ।
केचिदिक्ष्वाकवो जग्मू राजपुत्रा वित्सवः ॥

शाकवृक्ष प्रतिच्छन्नं वासं यस्माच्च चक्रिरे ।
तस्मादिक्ष्वाकुवंश्यास्ते भूवि शाक्यो इति स्मृतम् ॥

हामी र हाम्रा वंशको यहाँ संरक्षण गर्नलाई
शिक्षा र दीक्षा दिएर बली पौरखी पार्नलाई ।७।

अजुध्याका ती वशिष्ठ जस्तै गुरु पो चाहियो
यो शाक्य वंश उजिल्याइदिने पुरुष चाहियो ।८।

ती शाक्य आए घुम्दै र फिर्दै कपिलधाममा
गंगाको तीर कल-कल नीर सुरम्य ठाममा ।९।

महर्षि कपिलले शाक्य वंशीहरूलाई उपदेश दिँदै

कपिल-गंगा नुहाई चंगा पृथिवी छिर्दछन्
परेली टम्म ध्यानमा मग्न कोही योगी देख्दछन् ।१०।

ध्यानमा विघ्न नहोस भन्दै चनाखा बनेर
चुपचाप बसे ती शाक्य वंशी अगाडि बढेर ।११।

एउटा भन्छ हे ऋषि हाम्रो रक्षक कोही छैन
असल गुरु नभए सम्म यो वंश बढ्दैन ।१२।

हे मुने हाम्रा कुलका गुरु तपाईं भईदिनोस्
बिन्ति छ हाम्रो संरक्षकत्व ग्रहण गर्दिनोस् ।१३।

गुरुले मात्र उद्धार गर्छन् आपत विपदमा
शरण दिनोस् हे ऋषि हामी पर्दछौं चरणमा ।१४।

अंशका लोभी वंशका दाजुभाईले खेदेका
अजुध्याबाट आएका हामी छौं दुःख पाएका ।१५।

न थात-थलो के गरी भलो हुन्छ यो शिक्षा होस्
भयौं नि हामी विलखबन्द उपाय भिक्षा होस् ।१६।

त्रिकालदर्शी ती कपिलले तुरुन्तै थाहा पाए
पुर्लुक्क आँखा उघारी हेरे मुसुक्क मुस्काए ।१७।

समाधि लिने योगीका लागि इच्छामा मृत्यु छ
जहिले सम्म ती बाँच्न खोज्छन् त्यति नै आयु छ ।१८।

अखण्ड ब्रह्मचर्य छ जसको मृत्यु छ इच्छामा
योगका बल मृत्युलाई जित्न सकिन्छ धरामा ।१९।

जान्दैन योग केवल भोग विषय लिप्त छ
त्यसकै हुन्छ आयुर्दा छोटो त्यही रोगी बन्दछ ।२०।

योगी त सधैं युवा पो हुन्छ त्यो बुढो हुँदैन
यो प्राण वायु सके त रोक्न कालले छुँदैन ।२१।

मौरीलाई हेर्नु महका निम्ति फूल नै रोज्दछ
माखालाई हेर्नु भोगका निम्ति रछानै रोज्दछ ।२२।

काम र क्रोध, लोभ र मोह, मद र मात्सर्ज्य
छः थरी हुन्छन् मान्छेका शत्रु केही छैन आसर्ज्य ।२३।

चञ्चले चित्त बाखाको पुच्छर पानीको माछो हो
हावा भैं उड्छ चरी भैं भुछ थिर हुन गाह्रो भो ।२४।

मनको घोडा बुद्धिको लगाम खिँचेर रोकिदेऊ
विषयबाट फर्काई मन आत्मामा जोतिदेऊ ।२५।

चञ्चले मन रोक्नलाई सुन योगले सकिन्छ
आत्तिनु हुन्न अभ्यास गर विस्तारै रोकिन्छ ।२६।

व्यायाम गर्नु शरीर योग स्वास्थ्यका लागि हो
चित्तलाई रोक्नु विषयबाट त्यो मनोयोग हो ।२७।

बोक्रालाई त्याग गुदीमा लाग हरिलाई भेटिन्छ
एकपल्ट मात्रै झलक मिले संसार तरिन्छ ।२८।

द्वापर बित्यो कलिको शुरु पो हुने बेला भो
कपिल मुनि समाधिमै छन् कसको के लाग्यो ।२९।

एक दुई हैन हजारौं युग यी ऋषि बाँच्छन्
कल्याण गर्न लोकको यिनी समाधि त्याग्दछन् ।३०।

‘म सत्य युगमा समाधि लिई त्रेतामा जागेको
त्रेतामा फेरि तपस्या बसी कलिमा जागेको ।३१।

यो कालो कलि धपक्क बलिरहेको देख्दैछु
के थियो उहिले के भयो अहिले म छक्क पर्दैछु ।३२।

सर्वज्ञ थिए कपिल मूनि भविष्य थाहा भो
दक्षिणतिर गंगाको तीर गई बस्नु आज्ञा भो ।३३।

वंशमा तिम्रा एउटा ज्ञानी सत्-पुत्र हुनेछ
गौतमीबाट जन्मेको हुँदा गौतम हुनेछ ।३४।

गौतम वंशीको कुलगुरु कपिल गौतम
भनेर मलाई चिन्नेछन् त्यहाँ निवासी सज्जन ।३५।

दर्शन तत्त्व सिकाई दिन्छु प्रकृति विस्तार
यसले बुद्धि तिखारिदिन्छ निखारी सन्ताप ।३६।

ती पुर्खा तिम्रा श्रीराम सीता वनवास लागे'थे
साइत हेर्दा शुभका लागि उत्तर^३ लागे'थे ।३७।

यही गंगातीर बसेका थिए रामघाट नाउँ भो
त्यही गई बस कम्मर कस त्रै तिम्रो ठाउँ भो ।३८।

म पनि त्यही गएर बस्छु गंगाको किनार
बनाई देऊ एउटा सानो कुटिया तयार ।३९।

छ त्यहाँ एउटा जो शक्तिपीठ ती कुलदेवी हुन्
त्यही नै घर निर्माण गर बढ्नेछ कुलको गुन ।४०।

^३ (क) मोहनार्थं तु पौराणां सूतं रामोऽब्रवीद् वचः ।
उदङ्मुखं प्रयाहि त्वं रथमादाय सारथे ?
मुहूर्ते त्वरितं गत्वा निवर्तय रथं पुनः
यथा न विद्युः पौराणां तथा कुरु समाहितः ॥ वाल्मीकि रा. अयो. ४६।३०-३१

(ख) उदङ्मुखं तं तु रथं चकार

प्रयाण-माङ्गल्य-निमित्त दर्शनात् । वाल्मीकि रा. अयो. ४६।३४
CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu Collection

रघुका गुरु वशिष्ठ जस्तै कपिल भैदिए
शिक्षा र दीक्षाले शाक्यवंशी उद्धार गर्दिए^४ ।४१॥

एउटा अर्को तयार भयो कपिल आश्रम
अहिल्यै पनि छुँदै छ त्यहाँ उहिलेको आश्रम । ४२।

केही कालसम्म कपिल बसे त्यही रामघाटमा
भवन बन्यो राजाका लागि त्यसकै छेउमा । ४३।

वास्तुको विचार गरेर वस्ती कपिल आज्ञाले
बसेको हुँदा कपिलवास्तु प्रसिद्ध नाउँले ।४४।

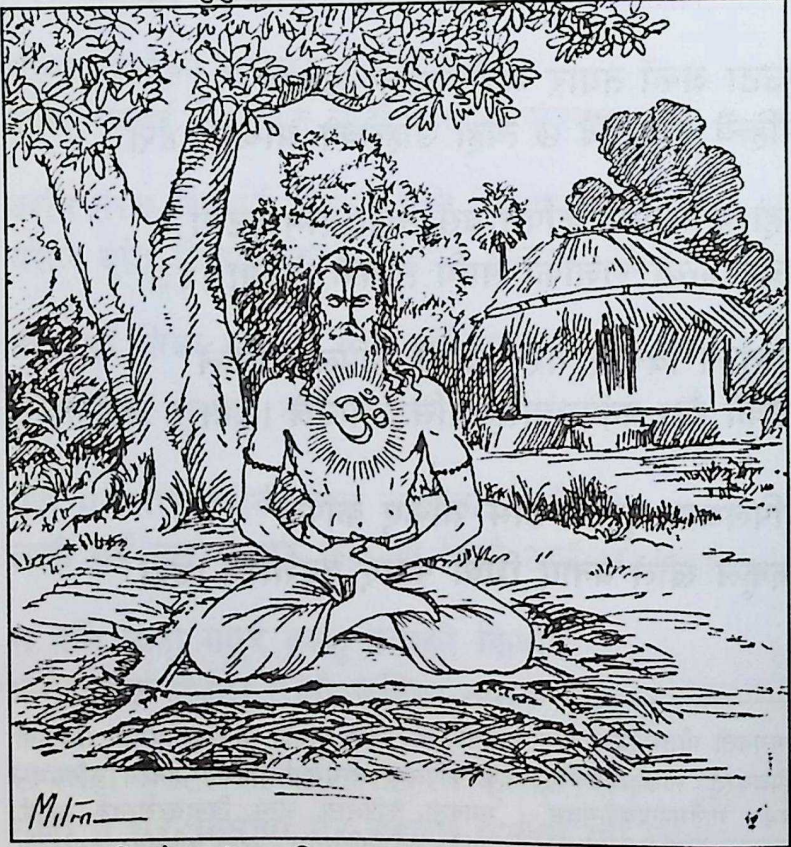
कपिलधाम पुरानो ठाम फर्किए कपिल^५
गुरुकुल खोले बनाए शिष्य पढाए षट्शास्त्र ।४५।

४ भगवतो गौतमबुद्धस्य जन्मस्थानतया बौद्धग्रन्थेषु प्रसिद्धा शाक्यवंशीयराजां राजधानी 'कपिलवस्तु' सांख्यप्रवर्तकस्य महर्षेः कपिलस्य जन्मभूवाऽऽसीदिति जनरल कनिंघम-रिचर्ड गावेंमहोदययोर्मतम् । भगवतो कपिलस्य जन्म बिन्दुसरसस्तटे महर्षिः कर्दमस्याश्रमेऽभवदिति भागवतादिप्रमाणेन पूर्वं निश्चितम् । परन्तु कपिलवस्तुनगरेणापि तस्य कश्चन संबन्ध आसीदिति बौद्धशास्त्रीयग्रन्थेषु ल्लेखः प्राप्यते ।

इक्ष्वाकुवंशोद्भवैरनन्तरं च शाक्यनाम्ना विश्रुतैः क्षत्रपैर्यदा तत्र राजधानी निर्मिता तदानीं तत्र कश्चन कपिलो नाम महर्षिस्तपोरत आसीत् । तन्निर्देशेनैव तैस्तत्र तन्नाम्ना नगरं निर्मापितम् । सैव तेषां राजधानी विश्रुतेति “परमत्यजोतिका नाम सुत्तिनिपाताट्टकथायाम्” वर्ण्यते । सांख्यदर्शनम्, सम्पादकः जनार्दनशास्त्री पाण्डेय आमुखम् पृष्ठ १२ ।

५ अस्समे घरं मापेत्वा नगरं मापेथा तितं ओकासं दत्त्वा सयं अविदूरे पब्बत पादे
अस्समं कत्वा वल्लि

शुद्धोदन राजा जन्मिन गए त्यही शाक्य वंशमा
सिद्धार्थ जन्मे सुपुत्र मायादवीका कोखमा ।४६।

हाल तिलौराकोट नजिक रामघाटमा प्रचीन कपिल आश्रम

कपिलले नै सिकाए तिनलाई जो सांख्य दर्शन
परिष्कृतरूप त्यसकै जान्नु यो बौद्ध दर्शन ।४७।

सिद्धार्थलाई वैराग्य आयो कलिलै वयमा
पुगेर गया समाधि कसे ज्ञानका निम्तिमा ।४८।

ज्ञानको बुद्धि खुलेर ढोका बुद्धत्व प्राप्त भो
गौतमीले नै पालेकी तिनलाई गौतम नाम भो ।४९।

सिद्धार्थ बने गौतम बुद्ध प्रसिद्ध विश्वमा
कपिल लागे पछ्याउँदै गंगा-सागर तटमा ।५०।

बाँच्नुले दिक्क लागेछ ठिक्क एकदिन ऋषिलाई
अल्पिए त्यही सागर बिच कीर्ति छ पछिलाई ।५१।

कपिलधाम महात्य यही हो सबैले जान्नुहोस्
राष्ट्रको गौरव पुर्खाको पौरख मनन गर्नुहोस् ।५२।

हियमा परान रहँदा सम्म जियको मूल्य छ
परान छुट्दा छोरेले आफ्नो बाबुलाई पोल्दछ ।५३।

जति नै गर सिंगार तर यो देह उद्दैन छ
देहका हैन तत्त्वका पछि लाग्दामा भलो छ ।५४।

नरमा हरि हरिमा नर केही भेद हुँदैन
यो तत्त्व राम्रो बुझियो भने काँडाले कोर्दैन ।५५।

नर र नारी बिचमै साक्षात् नारायण देख्नु छ
बाँच्नुजेल गर्दै राष्ट्रको सेवा कीर्तिले बाँच्नु छ ।५६।

एकछाक खानु एकसरो लाउनु यही मात्र कुरा हो
लिएर जानु अरू केही छैन धर्म र पाप हो ।५७।

जतिकै धन धुपार तिमी ढुकुटी भर्ने हो
यो मन तिम्रो भरिन्न कहिल्यै भुँडी नै भर्ने हो ।५८।

जुन देशमाहाँ जन्मियौं तिमी जननी तिनै हुन्
अर्पिदेऊ तिनकै सेवामा जुनी यो भन्दा पुण्य कुन ।५९।

नरमा देख्नु नारायणलाई तिनकै सेवा होस्
गरिब, दुःखी, बाल र वृद्ध रोगीलाई टेवा होस् ।६०।

स्वर्ग र नर्क छ तिमी भित्रै खोज्नु त पर्देन
मनैमा तिम्रा सुख र दुःख बाहिर केही छैन ।६१।

मनै हो गाँठी भन्छु नढाँटी बुद्धिले हिंडाऊ
आफैमा बस आफैलाई चिन अन्त त नजाऊ ।६२।

कपिलधाम संसारलाई यही सन्देश दिदैछ
बुझ्नेलाई हुन्छ श्रीखण्ड नत्र खुर्पाको बिडै छ ।६३।

अर्ज्याल थर हो मेरो घर कपिलवस्तुमा
नाउँ त मेरो हो विष्णुराज छु राष्ट्रसेवामा ।६४।

कपिलधाम महात्म्य लेखी प्रस्तुत गर्दैछु
जसले पढ्छ रहस्य बुझ्छ म धन्य बन्नेछु ॥६५॥

कपिलधामको विहङ्गम दृश्य, कपिलधाम

नाम - प्रा. डा. विष्णुराज आत्रेय
उपाधि - नव्य व्याकरणाचार्य,
एम.ए. नेपाली तथा राजनीतिशास्त्र, पी एच्. डी.
साहित्यिक उपनाम - लाटोसाधी

कृति - (क) नेपाली

१. ढात्रे (खण्डकाव्य २०२४)
२. कपिलवस्तु (खण्डकाव्य २०२७)
३. हामीभित्रका म (उपन्यास २०३६)
४. हिमालयो नाम नगाधिराजः (खोजग्रन्थ २०३५)
५. अर्ज्यालवंशावली र कुलवृत्त (खोजग्रन्थ २०३२)
६. भू-भाषिकी (भाषाविज्ञान २०४५)
७. नेपाली हनुमान चालीसा (स्तुतिकाव्य २०५६)
८. कवितामा लाटोसाधी (कवितासंग्रह २०५५)
९. अघातो जलान जिज्ञासा (हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध २०५५)
१०. भेटेका पुस्तक टिपेका कुरा (समीक्षाकृति २०५५)
११. नेपाली साहित्यकी प्रतिभा भारती खरेल (व्याख्यान निबन्ध २०६०)
१२. आँसुमा प्रकाश (शोककाव्य २०६२)
१३. नयाँ मेघदूत (लोकलयमा खण्डकाव्य २०६२)
१४. श्रीगण्डकी देवघाट माहात्म्य (२०६३)
१५. श्रीस्वस्थानी (पौराणिक काव्य २०६४)
१६. वैदेही (लोकलयमा पहिलो नेपाली महाकाव्य २०६५)
१७. श्रीदक्षिणकाली स्तोत्रम् (कर्पूरस्तवमा आधारित २०६६)
१८. मातृमहिमा (खण्डकाव्य २०६६)
१९. एक देवकोटा अनेक आयाम (जीवनीपरक निबन्ध २०६६)
२०. कपिलधाम माहात्म्य (लोकलयमा धार्मिक काव्य २०७१) तपाईंको हातमा

(ख) वस्तुआशिक शब्दकोश

२१. संस्कृत-नेपाली-अंग्रेजी तद्भव शब्दकोश (२०६५)
२२. संस्कृत-अंग्रेजी-नेपाली सहज शब्दकोश (२०७०)
२३. संस्कृत-नेवार-अंग्रेजी-नेपाली तद्भव शब्दकोश (प्रसमा)

(ग) संस्कृत

२४. किमुपहरामि (कवितासंग्रहः २०३६)
२५. सरला (उपन्यासः २०३६)
२६. व्याधाविधा (खण्डकाव्यम् २०३७)
२७. श्रीशङ्कराचार्यः (काव्यम् २०५३)
२८. धन्यो हिमवद्देशः (राष्ट्रियकाव्यम् २०५५)

(घ) अवधी

२९. सिद्धीघाट (महाकाव्य २०६५)

(ङ) सम्पादन

३०. श्रीसत्यनारायणकथामृतम् (संस्कृत पौराणिक काव्य २०६२)
३१. प्रा. हरिश्चन्द्र न्यौपाने स्मृतिग्रन्थ (२०६६)

(च) प्रकाशनोन्मुख

३२. हनुमदयनम् (संस्कृत महाकाव्यम्)
३३. दुर्वासिस्वर (नेपाली खण्डकाव्य)

प्रकाशक

कपिल आरोग्य मन्दिर
कपिलधाम, कपिलवस्तु